

H E D E R M O R I S

Cilkin put

Prevela
Žermen Filipović

■ Laguna ■

Naslov originala

Heather Morris
CILKA'S JOURNEY

Text copyright © Heather Morris 2019
Originally published in the English language in the UK
by Bonnier Zaffre, an imprint of Bonnier Books UK
Limited, London

Translation copyright © 2020 za srpsko izdanje, LAGUNA

Pogovor – Oven Metjuz
Mapa – Sofi Makdonel
Sva prava pridržana.

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Mojim unucima Henriju, Nejtanu, Džeku, Rejčel i Eštonu. Nikad ne zaboravite hrabrost, ljubav, nadu koje su nam pružili oni koji su preživeli i oni koji nisu.

Ovo je književno delo zasnovano na onome što sam saznala iz ličnog svedočenja Lalija Sokolova, tetovažera iz Aušvica, o Ceciliji Cilki Klajn, koju je upoznao u logoru Aušvic-Birkenau, iz svedočenja drugih ljudi koji su je poznavali, kao i iz mog sopstvenog istraživanja. Iako prepliće činjenice i novinske izveštaje sa iskustvima žena koje su preživele Holokaust i iskustvima žena poslatih na kraju Drugog svetskog rata u sovjetske gulage,*ovo je roman i ne predstavlja celokupne činjenice iz Cilkinog života. Nadalje, sadrži razne likove: neki su inspirisani stvarnim ličnostima, ponegde je u jednoj osobi predstavljeno više pojedinaca, a neki su potpuno izmišljeni. Postoji mnogo stvarnih izveštaja koji dokumentuju to strašno doba naše istorije i svakog zainteresovanog čitaoca podstičem da ih potraži.

Za više informacija o Ceciliji Klajn i njenoj porodici, kao i o gulazima, pogledajte tekst na kraju knjige. Nadam se da će nove pojedinosti o Cilki i onima koji su je nekad poznavali nastaviti da se obelodanjuju nakon objavljivanja ove knjige.

Heder Moris, oktobar 2019.

* Rus.: *Главное управление лагерей* (Glavna uprava logora). Od originalnog značenja ovaj izraz se proširio na ceo sistem logora i zatvora. (Prim. prev.)

POGLAVLJE 1

Koncentracioni logor Aušvic, 27. januar 1945.

Cilka zuri u vojnika koji stoji pred njom, pripadnika vojske koja je ušla u logor. On govori nešto na ruskom, pa na nemačkom. Vojnik se nadvija nad osamnaestogodišnjakinju. „*Du bist frei.*“ Slobodna si. Ona ne zna je li zaista čula njegove reči. Jedini Rusi koje je dotad videla, u logoru, bili su mršavi, izgladneli – ratni zarobljenici.

Je li zaista moguće da sloboda postoji? Je li moguće da se završio ovaj košmar?

Kad ona ne odgovori, vojnik se sagne i stavi joj ruke na ramena. Ona se trgne.

On brzo povuče ruke. „Izvini, nisam hteo da te uplašim.“ Nastavlja na lošem nemačkom. Vrti glavom, izgleda da je zaključio da ga ona ne razume. Rukom napravi široki pokret i polako ponovo izgovara reči. „Slobodna si. Bezbedna si. Mi smo sovjetska vojska i ovde smo da ti pomognemo.“

„Razumem“, prošapuće Cilka čvršće stežući kaput koji sakriva njeno sitno telo.

„Razumeš li ruski?“

Cilka potvrdno klimne glavom. Odrasla je znajući istočno-slovenski dijalekt, rusinski.

„Kako se zoveš?“, pita je blago.

Cilka pogleda vojnika u oči i kaže jasno: „Zovem se Cecilija Klajn, ali me prijatelji zovu Cilka.“

„To je lepo ime“, kaže on. Čudno je gledati muškarca koji nije jedan od njenih tamničara i koji je toliko zdrav. Oči su mu bistre, obrazi puni, svetla kosa mu viri ispod šapke. „Odakle si, Cilka Klajn?“

Sećanje na njen stari život je izbledelo, postalo zamagljeno. U nekom trenutku je postalo isuviše bolno sećati se da je postojao njen prethodni život s porodicom, u Bardjejevu.

„Iz Čehoslovačke“, kaže mu dok joj se glas slama.

Koncentracioni logor Aušvic-Birkenau, februar 1945.

Cilka je sedela u bloku što je mogla bliže jedinoj peći koja je odavala toplotu. Zna da je već privukla pažnju. Druge zdrave žene, uključujući i njene drugarice, esesovci su pre nekoliko sedmica silom oterali iz logora. Preostale zatvorenice su mršave kao kosturi, bolesne ili su deca. A onda je tu Cilka. Trebalo je sve da ih streljaju, ali su ih, žureći da i sami pobegnu, nacisti prepustili sudbini.

Vojnicima su se pridružili drugi zvaničnici – kontraobaveštajni agenti, čula je Cilka iako nije sigurna šta to znači – kako bi sredili stanje za kakvo prosečan vojnik nije obučan. Sovjetska agencija ima zadatak da održava red i mir, pogotovo ako se odnosi na bilo kakvu pretnju sovjetskoj državi. Njihova uloga, kazali su joj vojnici, jeste da ispitaju sve zatvorenike kako bi utvrdili njihov status u odnosu na njihovo utamničenje, posebno ako su saradivali ili radili s nacistima. Nemačka vojska koja je u povlačenju smatra se neprijateljima sovjetske države i podrazumeva se da je svako ko je s njima povezan neprijatelj Sovjetskog Saveza.

Neki vojnik ulazi u blok. „Pođi sa mnom“, kaže pokazujući na Cilku. U isto vreme rukom je hvata za desnu mišicu i podigne je na noge. Nekoliko sedmica je prošlo i gledati kako druge vode na ispitivanje postalo je deo svakodnevice u bloku. Za Cilku to samo znači „da je na nju red“. Ima osamnaest godina i samo mora da se nada da će oni uvideti da nije imala izbora do da čini šta je činila kako bi preživela. Nema druge mogućnosti izuzev smrti. Može samo da se nada da će uskoro moći da se vrati kući u Čehoslovačku, da će naći načina da krene napred.

Kad je uvedu u zgradu koju sovjetska vojska koristi kao sedište, Cilka pokušava da se osmehne četvorici muškaraca koji sede naspram nje. Tu su da bi kaznili njene zle tamničare, a ne nju. Ovo je dobar trenutak, više neće biti gubitaka. Osmeh joj nije uzvraćen. Primećuje da su njihove uniforme nešto drugačije od onih koje nose vojnici izvan ove prostorije. Plave epolete su im na ramenima, a šapke, položene na sto ispred njih, imaju traku u istoj nijansi plave na kojoj je crvena pruga.

Jedan od njih joj se konačno nasmeši i progovori blagim glasom.

„Da li bi nam rekla svoje ime?“

„Cecilija Klajn.“

„Odakle si, Cecilija? Iz koje zemlje i grada?“

„Iz Bardjejova u Čehoslovačkoj.“

„Kad si rođena?“

„Sedamnaestog marta 1926.“

„Koliko dugo si ovde?“

„Stigla sam ovamo dvadeset trećeg aprila 1942, tek što sam napunila šesnaest godina.“

Agent zastane, proučava je.

„To je davno bilo.“

„Ovde je to večnost.“

„Šta si radila ovde od aprila 1942?“

„Trudila se da preživim.“

„Da, ali kako si to radila?“ Nakrivi glavu ka njoj. „Izgledaš kao da nisi gladovala.“

Cilka ne odgovara, ali dodiruje kosu koju je sama odsekla pre nekoliko nedelja, nakon što su joj drugarice oterane iz logora.

„Jesi li radila?“

„Radila sam na tome da preživim.“

Četvorica muškaraca se zgledaju. Jedan uzima parče papira i pretvara se da čita pre no što progovori.

„Imam izveštaj o tebi, Cecilija Klajn. Piše da si ostala živa tako što si se prostituisala s neprijateljem.“

Cilka ćuti, proguta knedlu, gleda jednog po jednog, pokušava da dokuči šta govore, šta očekuju da će ona reći.

Drugi progovara. „Pitanje je jednostavno. Jesi li se jebala s nacistima?“

„Bili su mi neprijatelji. Ja sam ovde bila zatvorenica.“

„Ali jesi li se jebala s nacistima? Rekli su nam da jesi.“

„Kao i mnogi drugi ovde, i ja sam bila prisiljena da radim šta god su mi rekli oni koji su me zatvorili.“

Prvi agent ustaje. „Cecilija Klajn, šaljemo te u Krakov i tamo će odlučiti o tvojoj sudbini.“ Sada odbija da je pogleda.

„Ne“, kaže Cilka i ustaje. Nemoguće je da se ovo događa. „Ne možete mi to uraditi! Ja sam zatvorenica ovde.“

Jedan od muškaraca koji ranije nije govorio sada tiho kaže: „Govoriš li nemački?“

„Da, pomalo. Provela sam ovde tri godine.“

„I govoriš mnoge druge jezike, čuli smo, a Čehoslovakinja si.“

Cilka se ne buni, mršti se, ne razume zašto je to važno. Učila je jezike u školi, a ovde naučila još poneki.

Muškarci se zgledaju.

„To što govoriš druge jezike navodi nas da verujemo da si špijun, da si ovde kako bi izvestila onoga ko ti plaća za informacije. To će se istražiti u Krakovu.“

„Možeš da očekuješ da ćeš biti osuđena na dugotrajni teški rad“, kaže prvi oficir.

Cilka ne reaguje istog trenutka, a tada je za mišicu hvata vojnika koji ju je uveo u prostoriju, odvodi je dok ona vrišti da je nedužna.

„Bila sam prisiljena, bila sam silovana! Ne! Molim vas.“

Ali vojnici ne reaguju; izgleda da je ne čuju. Prelaze na sledeću osobu.

Zatvor Montelupih, Krakov, jul 1945.

Cilka čuči u uglu vlažne, smrdljive ćelije. Muči se da registruje protok vremena. Dani, sedmice, meseci.

Ne razgovara sa ženama oko sebe. Stražari odvođe svakog koga čuju da govori i vraćaju ga u modricama i iscepane odeće. Čuti, budi neprimetna, govori sebi, dok ne budeš znala šta se dešava i šta je ispravno reći ili učiniti. Otcepila je deo haljine i njime obmotala nos i usta ne bi li ublažila smrad ljudskog izmeta, vlage i truleži.

Jednog dana izvode je iz ćelije. Oslabele od gladi i iscrpljenosti od napora da bude na oprezu, likovi stražara, zid i podovi, sve joj izgleda bestelesno, kao u snu. Stoji u redu iza drugih zatvorenika u hodniku, lagano se pomera prema vratima. Može načas da se nasloni na topao, suv zid. Hodnike greju zbog stražara, ali ne i same ćelije. I mada vreme napolju dosad mora da je blago, zatvor izgleda sačuva hladnoću od prethodne noći i čuva je čitavog narednog dana.

Kad dođe red na Cilku, ulazi u prostoriju gde oficir sedi za stolom; lice mu je okupano zelenkastom svetlošću jedne jedine lampe. Oficiri pored vrata joj pokazuju da priđe stolu.

Oficir gleda u papir pred sobom.

„Cecilija Klajn?“

Ona se osvrne. Sama je u prostoriji sa trojicom krupnih muškaraca. „Da?“

Ponovo mu pogled pada na papir i čita. „Osuđena si jer si radila s neprijateljem, kao prostitutka i još kao špijun. Osuđena si na petnaest godina teškog rada.“ Potpisuje papir. „Potpiši ovo da se vidi da si razumela.“

Cilka je razumela sve reči koje je oficir izgovorio. Govorio je na nemačkom, a ne na ruskom. Je li to, onda, smicalica, pomišlja Cilka. Oseća poglede muškaraca koji stoje pokraj vrata. Zna da mora nešto da učini. Izgleda da nema izbora do da potpiše to što je pred njom.

On okrene papir i pokaže na liniju od tačkica. Slova iznad linije su ćirilična – rusko pismo. Ponovo, kao što je već toliko puta doživela u svom kratkom životu, ima dva izbora: jedan, uzani put koji se otvara pred njom, a drugi – smrt.

Oficir joj pruža penkalo, pa pogleda ka vratima, dosađuje se, čeka sledeću osobu koja je na redu – samo obavlja svoj posao.

Drhtavom rukom Cilka se potpisuje.

Tek kad je izvedu iz zatvora i uguraju u kamion, shvata da je zima prošla, da proleća nije ni bilo i da je leto. Dok joj toplina sunca deluje kao melem na smrznuto telo, njeno još živo telo, bleštavilo joj smeta očima. Pre no što i dobije priliku da se prilagodi, kamion se naglo zaustavlja. Tu pred njom je još jedan vagon, deo stočnog voza obojenog u crveno.

POGLAVLJE 2

Voz za gulag Vorkutu, Sibir, 160 km severno od Arktičkog kruga, jul 1945.

Pod zatvorenog železničkog vagona prekriven je slamom i svaki zatvorenik pokušava da zauzme mali prostor gde će se sesti. Starije žene nariču, bebe cvile. Zvuk žena koje pate – Cilka se nadala da više nikad neće morati da ga čuje. Voz satima stoji u stanici, spoljna vrućina pretvara unutrašnjost vagona u pećnicu. Kofa vode koju su im ostavili da podele ubrzo je ispražnjena. Plač novorođenčadi nesrećan je i suv; starice se ljuljaju kao u transu. Cilka se smestila pored zida i utehu nalazi u pokojem dašku vazduha koji se probija kroz sićušne pukotine. Jedna žena se naslanja na nju sa strane, a nečija leđa joj čvrsto pritiskaju podignuta kolena. Ne pomera ih. Nema svrhe boriti se za prostor koji ne postoji.

Cilka oseća da je pala noć kad se voz uz cimanje pokrene, a lokomotiva se bori da nepoznat broj vagona odvuče od Krakova, čini se od svake nade da će se ikad vratiti kući.

Dakle, dozvolila je sebi tek jedan trenutak nade dok je sedela u onom bloku na onom *drugom mestu*, čekala. Nije trebalo da

se usudi. Suđeno joj je da bude kažnjena. Možda to i zasluži. Ali, dok voz ubrzava, zaklinje se da nikad, nikad više neće završiti na mestu kakvo je bio Blok 25.

Mora da postoji više načina da se ostane živ nego da bude-
mo svedoci tolikih smrti.

Hoće li ikad saznati jesu li njene drugarice koje su prisiljene da u maršu napuste logor stigle na sigurno? Mora da jesu. Ne može da podnese da misli drugačije.

Kad ritam točkova decu i bebe uljulja u san, tišinu prekida urlik mlade majke koja u naručju drži mršavu bebu. Dete je umrlo.

Cilka se pita šta su ostale žene učinile da završe ovde. Jesu li i one Jevrejke? Žene u zatvoru uglavnom nisu bile, koliko je uspela da sazna slušajući razne razgovore. Pita se kuda ide. Nekim čudom zadrema.

Usled naglog kočenja voza putnici polete po vagonu. Glave se udaraju, udovi iskrive, a njihovi vlasnici jauču od bola. Cilka se odupire držeći se za ženu koja je noć provela naslonjena na nju.

„Stigli smo“, neko kaže. Ali gde su to stigli?

Cilka čuje kako se vrata vagona uz tresak otvaraju, ali niko ne izlazi iz svog odeljka. Vrata njihovog vagona se naglo otvaraju. Jarka sunčeva svetlost još jednom zasmeta Cilkinim očima.

Napolju stoje dva muškarca. Jedan grabljivim rukama pruža kofu vode. Drugi vojnik ubaci nekoliko komada hleba, pa zatvori vrata. Opet ih prekrije polutama. Tuča izbija dok se žene otimaju za parče hleba. Za Cilku je to isuviše dobro poznata scena. Vrištanje je sve jače dok najzad starija žena ne ustane, podigne ruke, ne govori ništa, a čak i u polutama njen stav dominira prostorom i moćan je. Svi začute.

„Delićemo“, kaže glasom koji odaje autoritet. „Koliko vekni imamo?“ Pet ruku se podiže ukazujući na broj vekni koje imaju da podele.

„Dajte najpre deci, a mi ćemo podeliti ostalo. Ako neko ne dobije ništa, sledeći put će takvi prvi jesti. Dogovoreno?“ Žene s hlebom odlamaju male komade i pružaju ih majkama. Cilka

ne dobija ništa. Uznemirena je. Ne zna je li najpametnije hranu davati deci ako je mesto na koje idu poput onog na kojem je ona bila. To je samo bacanje hrane. Svesna je da je to strašna pomisao.

Voz nekoliko sati miruje. Žene i deca opet začute.

Tišinu prekidaju krici devojčice. Dok oni oko nje pokušavaju da je smire, da saznaju šta nije u redu, ona rida i podiže krvlju prekrivenu ruku. Cilka je vidi na treperavom svetlu što se probija kroz pukotine.

„Umirem.“

Žena njoj najbliža pogleda haljinu umrljanu krvlju.

„Dobila je menstruaciju“, kaže. „Dobro je, ne umire.“ Devojčica nastavlja da jeca.

Devojka koja sedi kod Cilkinih nogu, nešto mlađa od nje i u sličnoj letnjoj haljini, pomeri se da ustane i uzvikne: „Kako se zoveš?“

„Ana“, cvili devojčica.

„Ana, ja sam Žozi. Mi ćemo brinuti o tebi“, kaže osvrćući se po odeljku. „Zar ne?“

Žene potvrdno mrmljaju i klimaju glavom.

Jedna žena hvata devojčino lice u dlanove i prinosi ga svom.

„Zar nisi ranije imala mesečnicu?“

Devojčica odmahuje glavom – ne. Starija žena je priljubljuje na nedra, ljuljuška je, smiruje je. Cilka oseća neobično bolnu čežnju.

„Ne umireš, postaješ žena.“

Neke žene već cepaju komade odeće, cepaju krajeve svojih haljina i pružaju ih ženi koja brine o devojčici.

Voz naglo kreće napred, pa Žozi pada na pod. Otme joj se kratak kikut. Cilka ne može da se suzdrži već se i sama zakikoče. Pogledi im se sreću. Žozi pomalo liči na njenu prijateljicu Gitu. Tamnih obrva i trepavica, malih, lepih usana.

Mnogo sati kasnije ponovo se zaustavljaju. Ubacuju im vodu i hleb. Ovog puta zaustavljanje donosi i dodatnu kontrolu

i mlada majka je primorana da svoje mrtvo novorođenče preda vojnicima. Moraju da je spreče u pokušaju da napusti odeljak i bude sa svojim mrtvim detetom. Tresak vrata donosi joj tišinu dok joj pomažu da se smesti u ugao da oplače gubitak.

Cilka vidi da Žozi sve to pažljivo posmatra rukom pokrivši usta. „Žozi, je li tako?“, pita Cilka devojkicu koja se naslanjala na nju otkako su ušle u voz. Obraća joj se na poljskom jer je čula da na njemu govori.

„Da.“ Žozi se polako okrene tako da sada sede koleno uz koleno.

„Ja sam Cilka.“

Izgleda da je početak njihovog razgovora ohrabrio i ostale žene. Cilka čuje kako druge pitaju svoje susedke kako se zovu i uskoro čitav odeljak šapatom čavrlja. Jezici se prepoznaju, pa se pripadnici istih nacija premeštaju da budu skupa. Priče se razmenjuju. Jednu ženu su optužili da je pomagala nacistima jer im je dozvoljavala da kupuju hleb u njenoj pekari u Poljskoj. Druga je uhapšena jer je prevodila nemačku propagandu. Jednu su zarobili nacisti i, pošto je uhvaćena s njima, optužili su je da za njih špijunira. Začudo, uz suze se čuje i smeh dok svaka žena priča kako je dospela u ovu nevolju. Neke potvrđuju da voz ide u radni logor, ali ne znaju gde.

Žozi kaže Cilki da je iz Krakova i da ima šesnaest godina. Cilka zausti da joj kaže koliko je njoj godina i odakle je, ali pre no što uspe, jedna žena tu izbliza glasno kaže: „Ja znam zašto je ona ovde.“

„Ostavi je na miru“, kaže jaka starija žena koja je predložila da dele hleb.

„Ali videla sam je, u bundi usred zime dok smo mi umirale od hladnoće.“

Cilka ne progovara. Oseća kako joj vreline gamiže vratom. Podiže glavu i gleda u ženu koja je optužuje. Žena ne može da izdrži taj pogled. Polako je prepoznaje. Nije li i ona bila jedna

od starih u Birkenauu? Nije li i ona radila u toplom i u udobnosti upravne zgrade?

„A ti, ti koja želiš da je optužiš“, kaže starija žena, „zašto si ti ovde, u ovom luksuznom vagonu i s nama ideš na letovanje?“

„Ništa, nisam uradila ništa“, stiže slab odgovor.

„Niko od nas nije uradio ništa“, kaže Žozi odlučno braneći svoju novu drugaricu.

Cilka steže vilicu dok okreće glavu od one žene.

Oseća Žozin blag, utešan pogled na svom licu.

Cilka joj upućuje bled osmeh, a zatim se okreće ka zidu, zatvara oči, pokušava da spreči iznenadno naviranje sećanja na Švarchubera – komandanta logora Birkenau – kako stoji nad njom u onoj malenoj sobi, otkopčava kaiš, a iza zida dopiru zvuci žena koje plaču.

* * *

Kad se voz naredni put zaustavi, Cilka dobija svoju porciju hleba. Instinktivno pojede pola, a ostatak ugura u gornji deo haljine. Osvrne se u strahu da je neko gleda i da će pokušati da joj ga uzme. Okreće glavu ponovo ka zidu i zatvara oči.

Nekako zaspiva.

Dok se polako budi, trgne se kad vidi da je Žozi tačno ispred nje. Žozi pruža ruku i dodiruje Cilkinu kratko ošišanu kosu. Cilka pokušava da odagna automatski poriv da je odgurne.

„Dopada mi se tvoja kosa“, kaže tužni, umorni glas.

Opustivši se, Cilka dodiruje grubo odsečenu kosu mlađe devojke.

„I meni se dopada tvoja.“

Cilki su u zatvoru nanovo obrijali glavu i očistili je od vaši. Za nju je to poznat postupak jer je isuviše često gledala kako to rade zatvorenicima na onom *drugom mestu*, ali pretpostavlja da je to novina za Žozi.

Očajnički želeći da promeni temu, pita: „Jesi li ovde s nekim?“

„Sa bakom.“

Cilka prati Žozin pogled do hrabre starije žene koja je ranije govorila i koja i dalje grli devojčicu Anu. Pomno posmatra njih dve. Jedna drugoj klimnu glavom.

„Možda želiš da joj budeš bliže“, kaže Cilka.

Tamo kuda oni idu starija žena možda neće dugo izdržati.

„Trebalo bi. Možda je uplašena.“

„U pravu si. I ja sam“, kaže Cilka.

„Stvarno? Ne izgledaš uplašeno.“

„O jesam. Ako budeš želela da opet razgovaraš, biću ovde.“

Žozi pažljivo zaobilazi druge žene između Cilke i svoje bake. Cilka gleda kroz tračke svetlosti koji se probijaju kroz vagon. Blago se osmehnje kad vidi i oseti da se žene pomeraju da naprave mesta njenoj novoj prijateljici.

* * *

„Mislim da je prošlo devet dana. Brojala sam. Koliko još?“, mrmlja Žozi ne obraćajući se nikom posebno.

Sada u odeljku ima više mesta. Cilka vodi računa koliko ih umire, bolesni, izgladneli ili s povredama iz prethodnih ispitivanja, a njihova tela se uklanjaju kad se voz zaustavi za hleb i vodu. Jedanaestoro odraslih, četvero novorođenčadi. Povremeno im ubace i neku vočku sa suvim korama hleba koje majke, Cilka je videla, omekšaju u ustima pre nego što ih daju deci.

Žozi sada leži sklupčana pored Cilke, s glavom u Cilkinom krilu. San joj je nemiran. Cilka poznaje slike koje joj padaju na pamet. Pre nekoliko dana baka joj je umrla. Delovala je tako jaka i hrabra, a onda je počela da kašlje, sve gore i gore, da se trese, a onda je odbijala svoju porciju hrane. I zatim je kašalj prestao.

Cilka je gledala kako Žozi nemo stoji kod vrata odeljka dok stražari grubo iznose telo njene bake. Cilka je osetila toliko jak fizički bol da se presamitila i ostala bez daha. Ali ni zvuka od sebe nije pustila, niti joj se suza iskrala.

Aušvic, 1942.

Stotine devojaka marširaju iz Aušvica u Birkenau po vrelom letnjem danu. Četiri kilometra. Spor, bolan marš za mnoge koje imaju neodgovarajuće čizme ili, još gore, nemaju nikakvu obuću. Kad uđu kroz veliki impozantni luk od cigle, vide da se grade blokovi. Muškarci koji tamo rade zastanu da užasnuti pogledaju novopridošlice. Cilka i njena sestra Magda već tri meseca su u Aušvicu i rade s ostalim slovačkim devojkaama.

S glavnog puta ih skrenu kroz logor i u ograđeni deo gde je nekoliko završenih zgrada i nekoliko koje se još grade. Zaustavljaju ih i drže tu da stoje u redovima dok ih sunce prži, čini se, satima.

Otpozadi se čuje nekakvo komešanje. Cilka gleda na ulaz u ženski logor i spazi kako viši oficir s pratnjom prilazi redu devojaka. Skoro sve devojke stoje pognute glave. Ne i Cilka. Ona želi da vidi kome treba takva zaštita od grupe nenaoružanih, nezaštićenih devojaka.

„Obersturmfirer Švarchuber“, kaže stražar pozdravljajući višeg oficira. „Danas ćete vi nadgledati selekciju?“

„Hoću.“

Viši oficir Švarchuber nastavlja da ide duž reda devojaka i žena. Nakratko zastane kad prođe pored Cilke i Magde. Kad dođe do početka reda, okrene se i vrati. Ovog puta vidi oborena lica. Povremeno oficirskim štapom podigne bradu devojke da joj vidi lice.

Približava se. Zastaje pored Cilke, a Magda je iza nje. Podiže štap. Cilka ga preduhitri i visoko podiže bradu, gleda pravo u njega. Ako mu ona privuče pažnju, zanemariće njenu sestru. On joj podiže levu ruku, naizgled zagleda cifre što joj blede na koži. Cilka čuje kako iza nje Magda oštro udahne. Švarchuber joj ispusti ruku, odlazi do početka reda, i Cilka primećuje kako on razgovara sa esesovcem pored sebe.

* * *

Razvrstane su, ponovo. Levo, desno; srca tuku, tela se stežu od straha. Cilka i Magda su odabrane da žive još jedan dan. Sada su u redu da ponovo budu bolno obeležene – da im se ponovo istetoviraju brojevi da im nikad ne izblede. Stoje blizu, ali se ne dodiruju iako očajnički žele da uteše jedna drugu. Šapuću dok čekaju – teše, pitaju se.

Cilka broji devojke ispred sebe. Pet. Uskoro će na nju doći red, a onda na Magdu. Ponovo će pružiti levu ruku nekom ko će joj utisnuti zamrljane brojeve u kožu. Najpre je obeležena kad je pre tri meseca stigla u Aušvic, a sada ponovo nakon što je iznova odabrana za novi logor, Aušvic II: Birkenau. Počinje da drhturi. Leto je, sunce je obasjava. Plaši se bola koji će uskoro osetiti. Prvi put je plakala od šoka. Ovog puta, govori sebi, neće pisnuti. Premda joj je i dalje samo šesnaest godina, više ne može da se ponaša kao dete.

Vireći iz reda devojaka, posmatra tetovažera. Gleda u oči devojci čiju ruku drži. Vidi kako on stavlja prst na usta i bezglasno joj kaže da ćuti. Smeši joj se. Gleda u zemlju dok devojka odlazi, a onda podigne pogled i gleda je kako se udaljava. Uzima ruku naredne devojke i ne vidi da se prethodna okrenula da ga pogleda.

Četiri. Tri. Dve. Jedna. Sada je njen red. Dobacuje brzo umirujući pogled Magdi, pa se pomeri napred. Stane ispred tetovažera, leva ruka joj je uz bok. On joj nežno podiže ruku. I sama se iznenadi kad istrgne ruku, bezmalo je to nesvesna reakcija, na šta je on pogleda, pogleda je u oči koje su, Cilka zna, pune gneva, gađenja što ponovo mora biti oskrnavljena.

„Izvini. Izvini“, blago joj šapuće. „Molim te, daj mi ruku.“

Trenuci prolaze. On ne pokušava da je dodirne. Cilka podiže ruku i pruža mu je.

„Hvala ti“, kaže joj. „Brzo će biti gotovo.“

Dok joj krv curi s ruke, mada ne onoliko kao prošli put, Cilka šapuće: „Budi nežan prema mojoj sestri“, a zatim se što sporije

pomera kako bi Magda mogla da je sustigne. Radoznalo traži devojkicu koja je bila ispred nje. Ponovo pogleda tetovažera. Nije gledao kako odlazi. Cilka ugleda devojkicu koja je bila ispred nje kako stoji pred Blokom 29 i pridružuje se njoj i ostalima dok čekaju da ih prime u „dom“. Proučava devojkicu. Čak i obrijane glave, u vrećastoj haljini koja joj sakriva obline koje ima, ili je nekad imala, ona je lepa. Krupne tamne oči ne pokazuju ni traga očaja kakav Cilka vidi kod mnogih. Želi da upozna ovu devojkicu koja je naterala tetovažera da se zagleda u nju. Uskoro joj se pridružuje Magda, koja se trgne od bola koji joj nanosi tetovaža. Privremeno su izvan pogleda stražara, pa Cilka hvata sestru za ruku.

Te večeri, dok devojkice u Bloku 29 nalaze svoje mesto na ležaju koji će deliti s još nekima i oprezno pitaju jedna drugu: „Odakle si?“, Cilka saznaje da se devojkica zove Gita. Potiče iz sela u Slovačkoj, nedaleko od Cilkinog i Magdinog grada Bardjevoja. Gita predstavlja Cilku i Magdu svojim prijateljicama Dani i Ivanki.

Narednog dana, posle prozivke, devojkice šalju na radna mesta. Cilku povuku u stranu, nije poslana kao ostale da radi u Kanadi, gde razvrstavaju stvari, nakit i dragocenosti koje su zatvorenici doneli u Aušvic i pripremaju najveći deo toga da se vrati u Nemačku. Umesto toga, na poseban zahtev, treba da se javi u upravnu zgradu gde će raditi.

POGLAVLJE 3

Gulag Vorkuta, Sibir

Temperatura pada. Nije to bila iznenadna već pre postepena promena, koja bi se osetila noću kad bi se Cilka i ostale šćućurile jedna uz drugu. Sve su u letnjoj odeći. Cilka ne zna koji je mesec mada nagađa da je avgust ili septembar, i ne zna kuda idu, ali se na svakoj stanici govori ruski.

Dani se prelivaju jedan u drugi. Bolest se uvukla u vagon. Gadan kašalj ženama crpi i ono malo snage što imaju. Razgovori su sve ređi i kraći. Na poslednjih nekoliko stanica ljudi su se sažalili na ovaj tovar, skinuli sa sebe i ubacili im, kako ih zovu, *kaljsoni*.^{*} Cilka i Žozi su navukle široko, još toplo donje rublje preko naježenih nogu, zahvaljujući im slabašnim mahanjem.

Prošla su tri dana otkako su se poslednji put zaustavili kad voz uz škripu zakoči a teška vrata se naglo otvore. Pred njima se ukaže ogroman, nenaseljen krajolik, zemlja i žutozelena trava.

Ovog puta ih ne dočekuju jedan-dva stražara. Desetine uniformisanih muškaraca s puškama na gotovs stoje duž čitavog voza.

^{*} Rus.: *кальсоны* – duge gaće. (Prim. prev.)

„Na vihod!“, viču. *Izlazi!*

Dok se žene s mukom podižu, mnoge padajući jer noge više ne mogu da drže težinu tela, vika se nastavlja.

Cilka i Žozi s ostalima izlaze napolje prvi put posle toliko sedmica. Hvataju podruku dve starije žene koje jedva uspevaju da stoje. Ne mora da im se kaže šta da rade; kako se red formira ispred njih, znaju na koju stranu da se okrenu. Mogu da vide neugledne zgrade u daljini, na širokoj ravnici. Još jedan logor, misli Cilka, okružen ništavilom. Ali nebo je ovde drugačije – neverovatno veliko i sivoplavo. Gacaju s ostalima prema udaljenim zgradama. Cilka pokušava da prebroji vagone, iz nekih se iskrcavaju muškarci, iz nekih žene i deca; ljudi svih mogućih uzrasta u različitim fazama bolesti i ojađenosti. Neki su u vozu od samog početka, a neki su se pridružili usput.

Vreme stoji za Cilku dok se seća postrojavanja na *drugom mestu*. Onaj red je vodio u život za koji se nije znalo koliko će trajati. Ovog puta ona zna kad će se ovo završiti ako doživi da dočeka taj dan. Petnaest godina. Hoće li spoznaja o tom datumu značiti da će rad biti podnošljiviji? Da li uopšte verovati u taj datum?

Nedugo potom Cilka stoji pred krupnom ženom odevenom u debelu žutomrku uniformu. Cilkina odeća je i dalje isuviše lagana za ovakvo vreme. Mora da su daleko na severu. Jedva oseća šake i stopala.

„*Imja, familija?*“, grakne žena na Cilku pregledajući spisak. *Ime, prezime.*

„Cecilija Klajn.“

Pošto joj je uz ime stavljen plus, Cilka ide za ostalima u veliki betonski bunker. Smesta pogleda u tavanicu tražeći naznake tuševa. Hoće li biti voda ili gas? Kad ne ugleda ništa, olakšanje joj je toliko snažno da mora da se pridrži za Žozi.

„Je li ti dobro?“, pita Žozi.

„Da, da, jeste. Pomislila sam da ćemo se možda tuširati.“

„Volela bih da se istuširam – to nam treba.“

Cilka se silom osmehne. Čini se da nema svrhe objašnjavati šta ju je uplašilo. Gledajući zbunjenost na licima oko sebe, shvata da su samo neki već doživeli nešto slično. Samo oni koji su preživeli na onom *drugom mestu* ili oni iz drugih logora nose breme saznanja o tome šta ih sve možda čeka.

Pošto se prostorija napuni, ulazi nekoliko stražara.

„Skidaj se. Smesta.“

Žene se osvrću tražeći savet. Reči se šapuću na raznim jezicima i šire se kad nekoliko žena polako počne da svlači odeću.

Cilka šapne Žozi: „Moraš da se svučješ.“

„Ne, Cilka, ne mogu, ne pred muškarcima.“

Izgleda da je Žozi u zatvoru obrijana samo glava, a ne sve. Cilka zna da će im biti obrijana svaka dlaka na telu.

„Slušaj me. Moraš da uradiš kako ti je rečeno.“

Cilka počinje da otkopčava dugmad na Žozinoj haljini. Žozi joj odgurne ruku i osvrće se, pa vidi da su druge žene donekle razodenute. Nage žene rukama pokrivaju pubis i grudi. Žozi polako počinje da se svlači.

„Požuri“, kaže Cilka. „Samo baci odeću tu gde si.“

Cilka pogleda muškarce koji stoje ispred vrata i izvikuju naredbe. Njihovi podrugljivi osmesi i gurkanje izazivaju joj mučninu. Spušta pogled na gomilu svoje odeće što joj stoji kod nogu. Zna da je više neće videti.

Muškarci ispred vrata se razdvoje kad uđe još četvorica stražara, svaki noseći ogromno crevo. Pod mlazom ledene vode žene se sudaraju, vrište, viču dok padaju, sjedinjene pod silinom vode. Miris hlora je isuviše jak, te se vrištanje pretvara u povraćanje i kašalj.

Cilka je udarila u napukao popločan zid i ogrebala ruku dok je padala na pod. Gleda kako stražari sadistički ciljaju starije, krhke žene koje pokušavaju da prkose trudeći se da čvrsto stoje. Padaju boreći se. Cilka se sklupča kao nerođeno dete i ostaje tako dok ne zatvore vodu i dok stražari koji se smeju ne odu.

* * *

Dok se žene podižu i vuku prema vratima, neke dogra-be neki mokar komad odeće da se pokriju. Izlaze iz zgrade i daju im tanke sive peškire da se njima obmotaju. Bose na šljunkovitoj hladnoj zemlji, hodaju do obližnje betonske zgrade istovetne onoj iz koje su upravo izašle.

Cilka ispred sebe ugleda Žozi i požuri da je stigne.

„Hoće li nam sad dati novu odeću?“, pita Žozi.

Cilka gleda Žozino ispijeno, očajno lice. Još gore tek dolazi, misli. Možda bi načas mogla da je razvedri.

„Nadam se da hoće – siva i nije baš moja boja.“ Cilki je drago kad Žozi priguši smeh.

Grubo su ih nagurali u četiri reda, a one koje čekaju da uđu iznutra čuju povike negodovanja. Nekoliko prestravljenih žena izađe iz reda uplašene kricima. One postaju plen na koji čuvari pucaju. Pucnji ih ne pogađaju, ali nagone žene da se žurno vrate u red. Izvor zabave.

Cilka oseća kako Žozi drhti pored nje.

Cilka i Žozi uđu u zgradu i vide šta se dešava sa ženama ispred njih. Četvorica muškaraca stoje iza četiri stolice. Nekoliko snažnih, krupnih žena, takođe odevenih u žutomrke uniforme, stoje nedaleko.

Gleda kako žena ispred nje prilazi stolici i biva primorana da sedne. Ženina kosa biva grubo skupljena i brzo ošišana skoro do glave ogromnim makazama. Ne gubeći na ritmu, muškarac ostavlja makaze, uzima brijač i struže po ženinom vlasištu. Krv joj curi po licu i leđima. Jednu ženu koja nedaleko sedi podižu na noge, okrenu i posade tako da joj je jedna noga na stolici. Žozi i Cilka užasnuto posmatraju kako joj muškarac, koji ne pokazuje nikakvu emociju niti mari, brije publični deo. Kad podigne glavu, dajući znak da je završio, stražarka odgurne ženu i daje znak Žozi da priđe.

Cilka brzo prelazi u sledeći red kako bi bila sledeća obrijana. Makar može da bude pored Žozi dok se odigrava ovo poniženje; ona je sve to već prošla. Zajedno prilaze stolicama. I bez naređenja sedaju. Cilka ne skida pogleda sa Žozi koliko god je to moguće, bezglasno joj nudeći utehu, a srce joj se cepa dok gleda kako suze bespomoćno klize niz Žozine obraze. Jasno joj je da se Žozi prvi put susreće s nečim ovako brutalnim.

Glave su im obrijane i Žozi sporo ustaje, na šta je stražarka nadlanicom ošamari dok je podiže na noge. Cilka podiže nogu na stolicu i zuri u čoveka ispred sebe. Njen gnevni pogled se susreće s usnama razvučenim u bled osmeh koji ne otkriva zube i svesna je da je napravila grešku.

Dok se Cilka i Žozi udaljavaju sa sivim peškirimama kao jednim pokrivalom, Cilki krv curi s unutrašnje strane butine – kazna što se usudila da bude hrabra. Žozi počinje da povraća. Ima snažan nagon, ali je vodnjikava tečnost jedino što izbljuje.

Idu za ostalima niz dugački hodnik.

„Šta je sledeće?“, jeca Žozi.

„Ne znam. Šta god da je, ne raspravljaj se, ne svađaj se s njima, trudi se da budeš nevidljiva i radi šta ti se kaže.“

„To je tvoj savet? Samo prihvati, šta god da je, prihvati?“ Diže glas, bes zamenjuje stid.

„Žozi, ja sam ovde već bila, veruj mi.“ Cilka uzdahne. No takođe oseća i olakšanje što Žozi pokazuje snagu i prkos. Ta vatra će joj trebati na ovakvom mestu.

„Ima li to veze s brojevima na tvojoj ruci?“, pita Žozi.

Cilka pogleda svoju levu ruku, kojom drži peškir preko tela, a tetovaža je jasno vidljiva svima.

„Da, ali više nikad me ne pitaj ništa o tome.“

„U redu“, kaže Žozi. „Verujem ti. Makar sada niko ne vrišti ispred nas, pa sigurno nije tako strašno, zar ne?“

„Nadajmo se da ćemo dobiti neku toplu odeću. Smrzla sam se. Ne osećam stopala.“ Cilka se trudi da zvuči vedro.

Dok prilaze prostoriji na kraju hodnika, vide gomile sivih peškira bačenih kod ulaza. Stražarke bezizraznog lica ponovo stoje u blizini. Napred se čuju muški glasovi.

„*Ti maja*“, *Ti si moja*, Cilka čuje kako stražar dovikuje jednoj ženi u redu ispred njih. Žena iza nje, starija, teškim korakom ide napred. Bliži se red na Cilku i Žozi.

„Prolazi, stara veštice“, viče stražar ženi. Cilki srce zakuca brže. Šta se dešava?

„Hej, Borise, šta ti čekaš?“

„Znaću kad je budem video.“

Žena ispred Cilke okreće se ka mladim ženama s izrazom sažaljenja i šapuće: „Nitkovi biraju koga žele da jebu.“ Odme-rava Cilku i Žozi. „Vi nećete imati problem.“

„Šta hoće da kaže, da će nas izabrati?“, pita Žozi.

Cilka u neverici vrti glavom. Da li je moguće da se ovo ponovo događa?

Okreće se ka Žozi, pogleda je u oči. „Slušaj me, Žozi. Ako te neki od muškaraca odabere, idi s njim.“

„Zašto? Šta on želi?“

„Želi tvoje telo.“

Nada se da će kasnije moći da objasni Žozi da on može imati njeno telo i da je to sve; ne može imati njen um, njeno srce, njenu dušu.

„Ne, ne, nikad nisam bila s mladićem. Cilka, molim te, ne teraj me. Radije bih umrla.“

„Ne, ne bi. Moraš da živiš. Moramo da živimo. Čuješ li me? Razumeš li?“

„Ne, ne razumem. Nisam uradila ništa, ne bi trebalo da budem ovde.“

„Sigurna sam da skoro nijedna od nas bi trebalo da bude ovde, ali jesmo. Ako budeš odabrana da budeš vlasništvo samo jednog muškarca, ostali će te ostaviti na miru. Razumeš li me sad?“

Žozino lice je napeto, zburnjeno. „Ja... mislim da shvatam. O, Cilka, tebi se ovo i pre dogodilo, zar ne?“

„Podigni glavu, nemoj da izgledaš uplašeno.“

„Malopre si mi rekla da budem nevidljiva.“

„Tako je bilo tad, ovako je sad. Eto kako se sve brzo može promeniti.“

Cilka podiže pogled ka muškarcima.

Upravni blok logora Birkenau, 1942.

Cilka sedi pored Gite, obe vredno rade, pogledi im se načas sretnu, razmene diskretan osmeh. Cilku su izveli iz reda za selekciju i odabrali za ovaj posao, a ne za Kanadu. I zahvalna je što sada i Gita radi tu. Nada se, međutim, da će uspeti da i Magdu nekako dovede na toplo. Gitina kosa je još uvek kratka, ali iz nekog razloga Cilki je dozvoljeno da pušta svoju. Pada joj preko vrata i ušiju.

Ne vidi da im prilaze dva esesovca i bez upozorenja je hvataju za ruku i podižu na noge. Dok je odvlače, upućuje Giti preklinjući pogled. Svaki put kad se razdvoje možda je poslednji put da se vide. Cilka vidi kako jedna službenica SS-a prilazi Giti i rukom je udara po glavi.

Pokušava da im se odupre dok je vuku napolje i ka ženskom logoru. Ne može da se izbori s dvojicom muškaraca. U logoru je tiho – sve žene su na radu. Idu pored baraka gde žene žive dok ne dođu do istovetne zgrade, ali tu okružuje zid od cigala. Cilka oseća kako joj se žuč penje u grlo. Čula je da žene koje tu dođu umiru.

„Ne... Molim vas...“, kaže. „Šta se dešava?“

Napolju je na zemljanom putu parkiran blistav automobil. Oficiri otvaraju kapiju i ulaze u dvorište. Jedan od njih snažno pokuca na vrata leve zgrade, a kad se vrata otvore, ubace je unutra i zalupe vrata za njom. Cilka je pala na grub zemljani pod, a ispred nje, pred redovima praznih kreveta na sprat od

neobrađenog drveta, stoji muškarac koga prepoznaje sa selekcije, viši oficir Švarchuber.

On je imponantan muškarac i retko se viđa u logoru. Lupka po visokoj kožnoj čizmi oficirskim štapom. Bezizraznog lica, zuri negde iznad Cilkinе glave. Ona uzmakne ka vratima, pipajući traži kvaku. U tren oka oficirski štap poleti kroz vazduh i udari je u ruku. Ona krikne od bola i pada na pod.

Švarchuber joj prilazi i podiže štap. Stoji nad njom, nadvija se. Teško diše dok je posmatra.

„Ovo će biti tvoj novi dom“, kaže. „Ustani.“

Ona se podigne.

„Kreni za mnom.“

Vodi je iza zida gde je mala soba s krevetom za jednu osobu načinjenim od drvenih daščica; na njemu je dušek.

„Znaš da svaki blok ima vođu bloka?“, kaže on.

„Da“, odgovara.

„Ti ćeš biti vođa Bloka 25.“

Cilka je bez reči, bez daha. Kako se od nje – kako se od bilo koga – može očekivati da bude vođa ovog bloka? Ovo je blok u kojem žene provode poslednje časove pre no što ih pošalju u gasnu komoru. I hoće li ikad ponovo videti Magdu, videti Gitu? Ovo joj je najstrašnji trenutak u životu.

„Imaš veliku sreću“, kaže Švarchuber.

Skida šapku i baca je. Drugom rukom i dalje štapom čvrsto udara po nozi. Cilka se na svaki udarac trgne očekujući da će i nju udariti. On joj štapom podiže košulju. Oh, pomisli Cilka. Dakle, to je razlog. Drhtavim rukama otkopča gornja dva dugmeta. Onda joj štap stavi pod bradu. Oči mu izgledaju kao da ne vide ništa. On je čovek čija je duša umrla i čije telo čeka da i samo sustigne dušu.

On širi ruke, što Cilka tumači kao znak da ga svučе. Približi mu se za korak, ali je i dalje udaljena, i počinje da otkopčava brojna dugmeta na njegovom sakou. Udarac po leđima joj govori

da požuri. Primoran je da ispusti štap da bi mogla da mu svuče sako. Uzima ga od nje i baca za šapkom. Sam skida majicu. Cilka polako počinje da mu otkopčava kaiš i dugmad ispod kaiša. Kleknuvši, izuva mu čizme u koje su mu uvučene pantalone.

Skidajući mu drugu čizmu, gubi ravnotežu i pada na krevet kad je gurne. Opkorači je. Prestravljena, Cilka pokušava da se pokrije kad joj pocepa košulju. Oseća kako je nadlanicom udara po licu, pa zatvara oči i prepušta se neizbežnom.

* * *

„Oni su staratelji“, šapuće stražarka s cigaretom u zubima.

Glas vrati Cilku u sadašnjost.

„Molim?“

„Muškarci pred kojima ćete prošetati. Oni su staratelji, stariji zatvorenici koji imaju visoke položaje u logoru.“

„Oh, nisu vojnici?“

„Ne, zatvorenici kao i ti koji su ovde dugo i rade kao kvalifikovani radnici, s upraviteljima. Ali ovi su takođe i iz kriminalne grupe. Imaju sopstvenu mrežu vlasti.“

Cilka razume. Hijerarhija između starih i novih.

Ulazi u prostoriju, Žozi za njom, obe su nage i drhte. Zastane da pogleda redove muškaraca između kojih mora da prođe. Pogled joj uzvraća na desetine očiju.

Čovek prvi u redu njoj zdesna zakorači napred, a ona se okrene, hrabro ga odmerava, procenjuje da bi bio vođa bande ma odakle da je došao. Nije mnogo viši od nje i očito ne gladuje. Cilka misli da mu sigurno nije više od dvadeset sedam-osam, možda trideset jedna-dve. Proučava mu lice, ne obraća pažnju na govor njegovog tela. Lice ga odaje. Tužne oči. Iz nekog razloga ona ga se ne boji.

„Konačno“, začuje se povik iz redova muškaraca.

„Krajnje je vreme, Borise.“

Boris pruža ruku Cilki. Ona je ne prihvata, ali mu se primakne. Okrećući se, ohrabruje Žozi da produži.

„Dođi, malena“, kaže drugi muškarac. Cilka pogleda čoveka koji očima guta Žozi. Krupan grubijan, ali pogrbljen. Plazi se otkrivajući požutele i slomljene zube. U njemu je više divlje snage nego u Borisu.

I Žozi je odabrana.

Cilka pogleda čoveka koji se zove Boris.

„Kako se zoveš?“, pita je.

„Cilka.“

„Idi i uzmi neku odeću, a ja ću te pronaći kad mi budeš potrebna.“

Cilka nastavlja duž reda muškaraca. Svi joj se smeše, čuje nekoliko komentara o svojoj koži, telu. Sustiže Žozi i ponovo su napolju, odakle ih uvode u još jedan betonski bunker.

Najzad, odeću im guraju u ruke. Košulju na kojoj nedostaju dugmeta, pantalone od tkanine toliko grube kakvu Cilka nikad nije videla, teški kaput i kapu. Sve sivo. Čizme do kolena nekoliko brojeva veće dobro će doći kad noge umota u bilo kakve krpe do kojih bude mogla da dođe da bi se zaštitila od hladnoće.

Odevene, napuštaju bunker. Cilka zaklanja oči od bleštave sunčeve svetlosti. Posmatra logor, koji podseća na grad. Tu su očito barake za spavanje, ali nisu poređane uredno kao one u logoru Birkenau. Različite su veličine i oblika. Iza oboda vidi malo brdo s velikom, kranu nalik mašinom koja se uzdiže nad njim. Duž ograde koja ih okružuje raspoređene su osmatračnice ni izbliza preteće kao one koje je viđala u prošlosti. Cilka pomno zagleda vrh ograde. Ne vidi izolaciju koja bi ukazala da je elektrifikovana. Gledajući iza ograde u goli, opustošeni teren koji se pruža sve do obzorja, Cilka prihvata da elektrifikovana ograda i neće biti potrebna. Tamo iza se i ne bi moglo preživeti.

Dok koračaju prema zgradama koje će im postati dom, idući za osobom koja je pred njima, nesvesne ko ih vodi i usmerava, prilazi im žena širokog lica na kojem su vremenske prilike